

SÎNOR

7 Cotmeh 2017

DU ALIYÊN SÎNOR

Dema em dibêjin sînor, ya ku ji bîra me tê xêz e — di nav nexşeyê de xêzeke zirav. Lê dema te yek carê hewl da ku derbas bibe, tu fêhm dikî ku sînor ne xêz e, tecrubeyek e. Di bedenê de îz dihêle, ji nesilan diçin nesilan, riya avê diguherîne, bîra axê ji nû ve dinivîse. Sînor ne tenê coxrafî ye; di heman demê de avahisaziyek hiqûqî, amrazeke leşkerî, makîneyek aborî, birîneke psîşîk, kategoriya nasnameyê û tecrubeyê bedenî ye — hemû di heman demê de.

Livîn li ser sînoran ne wek hev hatiye dabeşkirin. Hin kes bi rehetî diçin tên — îmtiyaza vîzeyê, livîna sermayeyê. Hin kes tên rawestandî an wek tawan tên hesabandin — koçber, feqîr, beden ên irkdar bûne. Pirsra her dem ev e: Kê tê livandin? Di bin kîjan şertan de? Bi destûra kê?

"Axaftvanek behsa wateya mezinbûna li herêmên sînor dîke: 'Bavê min sirgûn bû. Bavê min penaberek bû. Ez bi tirseke nayê navkirin mezin bûm. Sînor ji bedenên, ji nesilan derbas bûn.'"

Ji bo fêmkirina polîtîkayên sînor pêşî divê em pirsên çî sînor dîke bipirsîn. Kê ev sînor danîye? Rastîn e, an ferzkirî ye? Ev sînor çî mumkîn, çî ne mumkîn dîke? Sînor ne tenê livînê sînor dîke; diyar dîke kê dê çî be. "Welatîyê sînor," ji ket bê sînor cudaye. Sînor kategoriyan hilberîne — penaber, koçber, welatî, Ya/Yê Din.

Her vegotina derbasbûna sînor, sînorê bi xwe ji nû ve pejiirîne. "Min sînor derbas kir" an "ez di sînor de mam" — her du jî rastiya sînorê xurt dikin. Lê dema em behsa hevbeşan bikin? Bi hezar salan, mirov li ser axên hevpar dijîyan. Tenê di nav 50-500 salên dawî de ev ax hatine neteweyî kirin, hatine girtin, hatine sînor kirin. Dema em dibêjin "koçber," em behsa mirovên ku hevbeşên wan hatine dizîn dikin — ne mirovên ji bingehê ji cî hatine kişandin. Vegerandina bîra hevbeş a beriya sînoran, xwezayîya sînoran dilerizîne.

DUAYA BARANÊ Û EDALET

Yek behsa sînorên rojnamevaniyê dîke, me dibe cihek bi tevahî cuda: gundên Anatolya yê ku ji ziwabûnê dilerizin. Dema kevneşopîya duaya baranê dilêkolîne, ya ku dibîne, ji rîtuelek meteorolojîk pir zêdetir e.

"Xwarin tê berhev kirin, bi hev re tê pijandin, dibe mala malbata herî feqîr a gund. Pîrek dibêje: 'Belkî ji bo van heywanên biçûk Xwedê duaya me qebûl bike.' Ev, ne wek tégihştinê, wek pratîka jiyîn edalet e. Pîrozkirina girêdana hevpar."

Duaya baranê bi rastî pratîkek sînor e — di sînorê di navbera dîtbar û nedîtbar, zanistî û manawî, ferdî û kolektîv de disekine. Yê ku vê yekê dilêkolîne, dema rojnamevaniya iqlîmê dîkir, ev rîtuelê keşf kiriye. Di navbera rojnamevaniya pîşeyî û çalakvaniyê de, di navbera berhevkirina zanyariya zelal û jiyîna bi ne-zelalîyê de, di cihekî de ye. Nikare di nav sînorên pîşeyî yê dinya nûçe de bisekine; ji ber ku ya ku vedibêje ji wan sînoran dûr dikeve. Li ser dîwaran, bendan, pevçûnan zanyariya zelal kom dîke — lê bi vê zanyariyê dê çî werin kirin nediyariyek heye berdewam.

Di kêliyên qeyranê de zelalî heye — dîwar, bend, pevçûn; dîtbar, dikare were belge kirin. Qeyran, projeyan diafirîne. Lê di demên ne-qeyranî de ne-zelalî her tiştî dipêçe û hîsa belavbûnê mezin dibe. Mirov çawa bi wê ne-zelalîyê re dimîne? Bê-çareserî, ger ne felç be, dibe ku qadeke îmkanan be. Hewce ye ku mirov li hember dilxwaziya zû çareserkerinê li ber xwe bide. Bi ne-zelalîyê livandin — lê bi tevlikirina yê din jî, bi astengkirina veguherîna ne-zelalîyê di felcê de.

ZÊDEKEN Û ŞAHIDÎ

Yek bi vîdyo çalakvaniyê dike, vedibêje ku belgekirin ne pêvajoyek qeydê ya sade ye. Dema bi koçberan re xebitî, dest pê kir bi zêdeken — yên ku li paş mane, yên nayên hesabandin, yên ji vegotina fermî hatine derxistin — eleqedar bibe. Zêdeken, ji têgihîştineke aborî zêdetir, mirovên, çîrokên, tecrubeyên ku dibin nedîtbar dikin nimayîş dikin.

"Di niqteyek de, em êdî sînoran belge nedikir — sînoran me derbas kir. Kemberê di navbera dîtbara filmê û tecrubeya jiyî de bû madeya bingehîn. Em veguherîne tişta ku me lê dixebitî."

Belgekirin, beşdarî kirinê yê dinya çêkirinê dike. Yên hatine xilas kirin dîtbar dike. Lê belgekirin bi xwe jî sînorek dikişîne — di navbera vî aliyê kameraya û ya wê de. Kê dipeyive? Kê guhdarî dike? Bi feydeya kê? Ev pirs hem hêza, hem berpîrsiyariya etîk a şahidiyê pêk tînin.

Têgihîştina "zêdeken" ji têgehekê aborî pir zêdetir e li vir. Her tecrube, her çîrok, her mirovê ku ji vegotina fermî tê dûr xistin. Karê berhevkerinê — arşîvkerin, ji nû ve dabeşkerin — bê îdfaya nivîskariyê tê kirin. Berhevkar, ne xwediyê wê ye, veguhastîya wê ye. Û ev veguhastî bi serê xwe bînpêkirina sînor e: sînorê tişta ku binirx tê hesabandin, sînorê tişta ku nûçe ye, sînorê tişta ku xwediyê axaftinê ye dilerizîne.

NEXŞE BERVAJÎ

Hunermendekî behsa bandora bervajîkirina nexşeya cîhanê dike. Afrîka li jor, Ewropa li jêr. Heman coğrafya — bertekek sîstemê demarî ya cuda. Ev bervajîkirina dîtbar, çiqas avahîya parvekirinê ya naskirî sunî ye, eşkere dike.

"Pelçînên spî li deriyê têtetînê — nermî, lênihêrtin, destpêk. Pelçînên reş li deriyê derketinê — qelew, dawî. Mêvanan ber bi stêran ve di nava pelçînan re çûn. Perspektîfa kozmîk, sînor wek absurd dikir."

Pratîka hunerî, ne nîşandana têgehan e. Awayek hilberîna zanyariyê ye ku bi rêbazên din nayê gihîştinê. Nexşeyên bervajîkirî, enstalasyonên pelçînan, qeydên nefesê — ev ne hilbijartinên estetîk in, destwerdanên epîstemolojîk in.

Ji bo hunermendekî ji malbateke penaberan, sînor qet têgehek razber nebû. Li Îzmîrê mezin bû lê qet bi tevahî "ji wir" nîn bû. Tecrubeya ji cî şandinê ya ku di malbatê de hatî veguhastin, pîvana bedenî ya sînor her dem bîra mirov tîne. Di xebata "Strange Fruit" de — navê ji stranek Billie Holidayê hatî girtin — cîhanê bervajî dike. Nivkêla başûr li jor, ya bakur li jêr. Heman gerstêr e lê dema nêrîn diguhere sîstemê demarî dikeve şokê. Hîyerarşîya me ya naskirî, ji hilbijartina çandî ya projeksiyona Mercator ne ti tişt e.

Xebata di sînorê şewazên ramana cuda de: meşîn, nefesgirtin, berhevkerin-şahidî, bervajîkirin. Hemû heman pîrsê dipîrsin: Dema sînor diherikin em ê çawa cuda bizanin?

YA KU JÊ RE BENDÊ EWLEHIYÊ TÊ GOTIN

Yek di xeta parastina Daristanên Bakur de dimeşe, bi şopandina kanên kevirî sînorên bajêr dişopîne. Çiqas zêde kevir bê derxistin, sînor ew qas dûr dimîne. Em hemû di livandina wê xeta derxistinê de hevparê tawanê ne.

"Di sînorê Şîrnex-Hekkarî de yanzdeh bend hatine avakirin — bend bê tu fonksiyona rêveberiya avê. Bi tevahî leşkerî. Têgihîştina 'benda ewlehiyê' di edebiyata cîhanê de tune. Me bi tesadufî îcad kir."

Av, sînor naşinase lê sînor avê pênase dike. Bend dema herikîna avê diguherînin, şertên jiyana her zindiyê li wê herêmê jî ji nû ve diyar dikin. Sînorên ekolojîk, beriya sînorên siyasî tînin û wan ava dikin. Avê, jeolojiyê, ekolojiyê ji sînorên siyasî nikarî veqetîne — sînor ekosîsteman ji nû ve dişewirînin. Projeyek laboratuvarê avê, bi seferkirina herêmên cuda, fêwlên herêmî — cotkar, endezyar, çalakvan, lêkolîner — li dora mijarên avê tîne gel hev. Rola hêsankirinê girîng e: ne pîsporbûn, ji bo mirovên cuda li dora mijarên avê yên hevpar bi hev re bifikirin qad çêkirin.

Riya meşînê, dibe amûrek temaşeyê. Wêneyên beşdaran, dibe belgenameya kolektîv a veguherîna bajarî. Li hember plansaziya pîspor meşîna beşdarî — demokratîzasyona hilberîna zanyariyê.

Lê av ne tenê pirsgirêka Stenbolê ye. Dengê din, yê ku nexşeya edaleta jîngehê dike, behsa toreke gerdûnî dike: Hindistan, Amerîkaya Latîn, Afrîka, Balkan. Kîjan civak giraniya ekolojîk a mezinbûna aborî digirin? Çavkanî yên kê ne? Kê qezenc dike, kê azar dikişîne? Nexşe bi xwe diyalogê çêdikin — çalakvan dataya têxin, têkoşînên xwe wek beşek ji şêwazek gerdûnî ji nû ve çarçovêdikin. Ev xebat bi zanî ji Bakur ber bi Başûr û ji Başûr ber bi Başûr ve diçe — ne lêkolîneke derxînerî ya ku kategoriyên Bakur ferz dike. Lêkolîner civakan nalêkolînin; alîkariya civakên ku jixwe tene organîze kirin dikin ku analîza xwe bibêjin. Hilberîna zanyariyê, ji derxîneriya akademîk diguhere ber bi pratîkek navenda-tevgerê.

XWE WEK TOZÊ STÊRAN DIANÎN

Yek ku diçe Mêrdînê, çîroka kullewêk pê dest pê dike. Di kevneşopîya şamanî de hopîna kullewêk îşareta guherîna jiyane ye — baş yan xirab, ne diyar. Çar sal dimîne. Hopîn hîn jî dilivîne.

"Di pirsra doçentiyê de hat pirsîn: 'Hûn xwe çawa bicî dikin?' Bersiva herî dilsoz derket: 'Ez xwe wek tozê stêran bicî dikim.' Pratîka min cîgerê sabit red dike, belavbûyî û di asta bingeheîn de dimîne."

Ev belavbûn, ne reva ye, helwesteke etik e. Şîngirtina kolektîv ya jiyîna şînê dilêkolîne — zimanên cuda, rewşên cuda, gelên cuda. Li cihê ku peyvên têra wan nakin, dest pê dike dengên nefesê yên mirovên ku trauma jiyandine kom dike. Lê bikaranîna qeydên nefesê yên kesên din di destpêkê de ne etik e. Çareserî: pêşî windaên xwe bi psikologekê re axaftin û qeydkirina nefesa xwe. Tenê hingê desthilatdariya xebata bi dengên kesên din çêdibe. Tehlûke, ne-rehetî, derbasbûna sînor — ji bo mezinbûnê pêwîst in. Daketînen zaroktiyê, xebata nefesê bi rêya traumayê, fêrbûna jiyîna li ciyên ne-naskirî, redkirina parçebûna di navbera huner/jiyane/zanî de — hemû parçeyên heman tevgerê ne.

Ev kes, piştî Geziyê dibistana taybet hişt û çû Mêrdîn Artuklu Üniversitesi'ye ku Fakulteyê Hunerên Xweş ava bike, tirsaxilabûna ji Stenbolê bi metafora masî vedibêje — masîya ku ji avê derdikeve. Lê li Ugandayê, li Ruwandayê, li paş otobûsekê bê suspansiyon, dema rasterast bin tê hîs kirin, dema şahidiya başbûna piştî traumayê dike, herî zêde "li mal" hîs dike. Ev "ne-rehetî," ji aît bûna li ser ewlekariyê otantîktir e.

Nexşeyên şîfrekirî dike lê qet temam nake — nexşeyên konvansiyonel koordînatên nîşan didin, nexşeyên wê lê nîşan didin ku cihek çawa xwe bi rêya nêrînê, bi baldariyê bedenî, eşkere dike. Di sînorê Eskîşehîr-Yenişehîrê de heyşt saetan li ser rûyê kevîrek mezin xêz dike, dema li jor axaftina Erdoğan dikevse. Xêz dibe nexşe: her niqteyê ber bi kîjan aliyê dinêre, di her aliyê de çî xuya dibe — xetên elektrîkê, gorîstana Ermenî ya kevn, kale ku ji hin kesan re vekirî ji hinan re girtî ye. Bi pêknek pir bi qelemê li kaxezê qul vedike — metafora fizîkî ya çawa baldarî dikare zerar bide.

DIYARKIRIN AN ÇAKIRIN?

Pirsra herî bertekdar a civînê ev e: Em tenê belgekirinê dikin, an çakirin mumkîn e? Belkî tenê xwe-çakirin mumkîn be — lê xwe-çakirinek kolektîv, hopînek evrolusyonel pêwîst dike. Belgekirin ne pasîf e — yên hatine xilas kirin dîtbar dike, beşdarî دنیا çêkirinê dibe, riska veguherîna tiştên ku qeyd kirine hildigire. Lê derbas bûna belgekirinê, ber bi ji nû ve çêkirina cîhanê ve livîn — ev çawa dixuye hîn ne zelal e. Pirsra vekirî dimîne, û belkî hewce ye ku vekirî bimîne.

"Heywan sînor naşinasîn — av ji bin dîwaran diherike. Ger em ekolojîyê bi sînoran ji nû ve avakirin, em her tiştî diguherînin."

Di nîqaşa azad de dengê pêşniyaz dike ku em pesnê derbasbûna sînor berdî û pirsîna sînor a bi xwe bikin. Vegotinên derbasbûnê sînor, sînorê ji nû ve qebûl dikin. Mijara sereke, bîranîna ya ku berî sînoran hevpar bû ye — av, ax, pratîk. Ev xebata bîra dîrokî, xwezayîya sînoran dilerizîne.

Dengê din, behsa kar kirina cinsiyeta civakî wek sînor dike. Modeleke ku stîlandina mûyên lingan terikand, tehdîdên tecawizê wergire. Dema te hin sînoran derbas dikî, tu bi desthilatdariya ku ew sînorê xwedî dike re rû bi rû tê. Desthilatdarî dixwaze tu "xwendî" bimîne, di kategoriyên heyî de tê fêhm bibî. Beden dibin nîşandekên sînor; redkirina hevhatinê, çalakiya redkirina kategorîzekirinê ye.

Dengên ku di vê civînê de hatin gel hev, çî qas ji dîsîplînan cuda werin jî, li dora pirsê hevpar dikevin: Em ê sînoran çawa, bê xwezayîkirina wan, fêm bikin? Bê romantîzekirina derbasbûna sînor, bê îdealîzekirina bê-sînorbûnê, bi qebûlkirina ku sînor hem diparêze hem dixine. Hin sînor me diparêzin, hin dihêlin em bifikirin, hin bi awayekî neheq sînor dikin. Cudahiya di navbera sînorên ferzkirî û sînorên hîlbijartî de girîng e. Lêkolîner ji bo fêmkirinê sînorên analîtîk dikişîne — lê van sînorên analîtîk bi sînorên jiyî re tevlihev nake. Cudakirina ku kîjan kîjan e, pratîkek berdewam e.

"Min tenê hîs dikir. Vê civînê tenêbûnê dişikîne û nîşan dide ku di dîsîplînen cuda de karên paralel tên kirin. Ne mecbûr e em vê tenê bi serê xwe bikin."

Dengek behsa daxwaza hevkarîyê dike: tiştên ku belavbûyî kom kirine, bi tiştên ku kesên din bi şêwazên cuda berhev kirine bûnê hev kirin, ev koleksiyon bi hev re veguherîn. Yê din, dixwaze diyalogê li ser çawa desthilatdariya dewletê ji rêya av û bendan dixebite saz bike. Yê din, dipirse ka sînorên hundirîn çawa şikla tiştê em mumkîn dibînin diyar dikin. Her deng, pratîka xwe wek pêşniyazek pêşkêş dike — ne wek bersiv, wek dawetnameyek ji bo bi hev re ramyariyê.

Enerjiya civîna sînor, enerjîyek ne-zelaliya berhemdar e — ji bo nîqaşan ne çareserkirinê, kûrkirinê, ne reçete nivîsandinê, bi meraqê mayînê. Beşdaran rehetiya dîtina kesên din ku di qadên ji hev dûr de pirsên wek hev dipirsin diyar dikin. Tu dîsîplînekê tena serê xwe têra nake. Fêmkirina sînoran, modên bedenî, hunerî, çalakvan, akademîk û hîssî di heman demê de pêwîst dike.

Girêdana etîk a li bin xebatê eşkere ye: dîtbarîkirin di sînoran de, şahidîkirin û domandina pratîkên hevkarîyê — bi baldarî ku pratîkên belgekirina me bi xwe çawa dikarin sînorên ku em hewl didin fêm bikin ji nû ve binivîsîn.